

UNIVERSITATEA BABEȘ – BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE REFORMATĂ

TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT

PAROHIA REFORMATĂ DIN CLUJ ÎN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XVII – LEA

Gestionarea patrimoniului și a veniturilor ecleziastice; participarea funcționarilor
laici la gestionarea problemelor laice ale parohiei

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. BUZOGANY DEZIDERIU

Doctorand:
SZÁSZ ANIKÓ

CLUJ – NAPOCA

2011

Cuprins

Cuprins	2
Introducere	5
1. Scurtă istorie a Bisericii Reformate din Transilvania în epoca Principatului	7
1.1. Înființarea Bisericii Reformate din Transilvania (1544–1577)	8
1.1.1. Condițiile favorabile ale Reformei pe teritoriul Principatului Transilvaniei	8
1.1.2. Biserica maghiară trinitară din Transilvania (1555–1577)	9
Premisele înființării Bisericii Maghiare din Transilvania (1544–1555)	9
Biserica Maghiară de tip luteran din Transilvania (1555–1559)	12
Transformarea Bisericii Maghiare din Transilvania în Biserică Reformată (1559–1577)	14
Înființarea Bisericii Maghiare din Transilvania de tip antitrinitarian (1568–1576)	18
1.2. Contrareforma și lupta pentru supraviețuire a Bisericii Reformate din Transilvania (1579–1606)	22
1.2.1. Venirea iezuiților în țară (1579–1588)	22
1.2.2. Luptele religioase și succesele recatolicizării (1588–1604)	24
1.2.3. Zădărnicierea recatolicizării (1604–1606)	27
1.3. Biserica Reformată din Transilvania ca biserică de prim rang în Principatul Transilvaniei (1607–1691)	29
1.3.1. Consolidarea Bisericii Reformate (1607–1613)	29
1.3.2. Transformarea Bisericii Reformate în biserică de prim rang (1613–1629)	30
1.3.3. Consolidarea organizării episcopale a Bisericii Reformate (1630–1648)	34
1.3.4. Începutul reformei la nivelul conducerii Bisericii (1648–1661)	38
1.3.5. Biserica Reformată din Transilvania în ultimele decenii ale Principatului (1661–1690)	39
1.4. Organizarea Bisericii Reformate din Transilvania în sec. XVI – XVII	41
1.4.1. Relația dintre stat și Bisericile acceptate	41
1.4.2. Statutul clericilor	43
1.4.3. Forme de organizare ecleziastică în Biserica reformată	43
1.4.4. Parohiile reformate	45
Parohii rurale	45
Parohii urbane	47
Funcționarii ecleziastici și laici ai parohiilor	48
1.4.5. Eparhia și protopopul	51
1.4.6. Biserica Reformată din Transilvania și episcopii	52
1.4.7. Introducerea organizării ecleziastice consistoriale (1661–1690)	53
2. Parohia Reformată din Cluj în epoca Principatului	55
2.1. Principalele evenimente ale Parohiei Reformate din Cluj în sec. al XVII-lea	57
2.1.1. Premise	57
2.1.2. Înființarea Parohiei Reformate din Cluj (1605–1612)	59
2.1.3. Consolidarea Parohiei Reformate din Cluj (1613–1630)	63
2.1.4. Parohia Reformată din Cluj obține drepturi la nivelul conducerii orașului (1630–1648)	66
2.1.5. Înființarea consistoriului Parohiei Reformate din Cluj (1648–1661)	69
2.1.6. Preoții Parohiei Reformate din Cluj între anii 1661–1690	72
2.2. Formele de organizare ale Parohiei Reformate din Cluj și funcționarii laici ai acesteia în sec. XVII-lea	74
2.2.1. Patroni și funcționari ecleziastici, trecere la conducerea duală (1612–1652)	74
2.2.2. Consistoriul Parohiei Reformate din Cluj și membrii acesteia	80
2.2.3. Curatorii	88
2.2.4. Dijmarii	94
2.2.5. Paracliserii	97
2.2.6. Alți funcționari	99
2.2.7. Funcțiile orășenești ale conducătorilor laici ai parohiei reformate din Cluj (1638–1690)	103
2.3. Relația parohiilor reformate din Cluj și Cluj-Mănăștur	106
3. Starea patrimonială a Parohiei Reformate din Cluj în secolul al XVII-lea	108
3.1. Dreptul de posesie în Principatul Transilvaniei	109

3.2. Clădirile parohiale din Cluj	111
3.2.1. Bisericile parohiale	111
3.2.2. Școala reformată din cetatea veche și colegiul de pe Ulița Lupilor	114
3.2.3. Alte clădiri parohiale	115
3.3. Bunurile externe ale Parohiei (1666–1694)	118
3.3.1. Trecerea bunurilor în posesie ecleziastică	118
Parte de moșie din Aiton	118
Parte de moșie din Gădălin	120
Parte de moșie din Feiurdeni	125
Feleac	126
Săcel, Filea de Sus și Filea de Jos	128
Parte de moșie din Apahida	128
Jumătate din hotarul numit Tarcsaháza din Cluj și eleșteul dinspre Someșeni	129
3.3.2. Alodiile Parohiei	130
Conace și curți gospodărești	130
Gospodării externe	132
3.3.3. Iobagii Parohiei	134
Sesii și iobagi	134
Dările și serviciile iobagilor și ale jelerilor	137
Recuperarea iobagilor evadați și măsuri adoptate pentru împiedicarea evadărilor	142
Colonizarea noilor iobagi și jeleri	149
4. Forul dominal al Parohiei Reformate din Cluj (1676–1695)	152
4.1. Forul dominal din Transilvania	152
4.2. Forul dominal al Parohiei Reformate din Cluj	160
4.2.1. Competența forului dominal, locul de derulare și participanții	160
4.2.2. Notificarea privind reunirea forului dominal și citarea	162
4.2.3. Acțiunea de judecată și obiecțiile	164
4.2.4. Intentarea proceselor și probatoriul	168
4.2.5. Pronunțarea sentințelor și pedepsele	168
4.2.6. Alte obligații legale ale Parohiei	170
5. Gospodărirea Parohiei Reformate din Cluj în a doua jumătate a secolului al XVII-lea	172
5.1. Contabilitatea Parohiei Reformate din Cluj în epoca Principatului	172
5.1.1. Scurt istoric al contabilității	172
5.1.2. Contabilitatea în Ungaria și în Transilvania în Evul Mediu și în epoca premodernă	176
Registrele contabile din Evul Mediu. Partida dublă a codicelor lui Hipolit	176
Registrele contabile din epoca premodernă din Transilvania	178
5.1.3. Registrele contabile ale Parohiei Reformate din Transilvania în secolul al XVII-lea	179
5.2. Încasări	182
5.2.1. Încasări din grâu	183
Dijma Parohiei din Cluj în perioada preunitariană și în perioada unitariană	183
Dijma din grâu a Parohiei și a Școlii Reformate din Cluj	185
Grâul vămuit de la mori	189
Cereale provenite din alodii	191
Încasări totale din grâu	191
5.2.2. Încasări din vin	193
Dijma vinului	193
Încasări provenite din vinul dijmuit	196
5.2.3. Încasări pecuniare	197
Modalitatea de administrare financiară	197
Venituri alocate din chiria vamei tricesima	198
Venituri alocate din saline	203
Fundații, moșteniri, donații, banii din cutia milei și bani de patrafir	204
Bani împrumutați cu dobândă și recuperarea dobânzilor	207
Recuperarea datoriilor fără dobândă	210
Vânzarea de vin, cereale, ceară și albine	212
Alte venituri pecuniare	213
Total venituri pecuniare	214
5.3. Cheltuieli	216
5.3.1. Cheltuieli cu grâul	216
5.3.2. Cheltuieli cu vinul	218

Cheltuieli cu vinul dijmit	218
Vânzarea vinului dijmit	219
5.3.3. Plăți în numerar	221
Salariul anual al ecleziasticilor și al laicilor cu contract permanent	221
Sume alocate pentru elevi și bursieri	232
Cheltuielile de construcție și renovare a școlilor și bisericilor	233
Cheltuielile de construcție și renovare a caselor parohilor, cantorilor și profesorilor	235
Alte cheltuieli imobiliare	236
Alte cheltuieli	238
Total cheltuieli pecuniare	239
Registrele contabile ale curatorilor din anii 1672–1674. și 1678–1679.	241
5.4. O scurtă caracterizare a gestiunii Parohiei Reformate din Cluj (1653–1683)	244
5.5. O scurtă caracterizare a gestiunii Parohiei Unitariene din Cluj în a doua jumătate a sec. al XVII-lea	247
Concluzii	251
Listă de surse și bibliografie	256
Surse de arhivă	256
Bibliografie	257
Anexe	267
A. Parohii și profesorii Parohiei Reformate din Cluj în sec. al XVII-lea	267
B. Funcțiile orășenești ale conducătorilor laici ai Parohiei Reformate din Cluj în a doua jumătate a sec. XVII-lea	278
C. Urbarii	283
D. Diplome	296
E. Fragmente din registrele contabile	306

Cuvinte-cheie: Parohia Reformată din Cluj, patrimoniu și venit ecleziastic, funcționari laici, for dominal, registre contabile.

INTRODUCERE

Istoriografia ecleziastică și culturală maghiară analizează de mult timp cu mare interes problemele istoriei parohiei reformate din Cluj, însă accentul a fost pus mai degrabă pe principalele evenimente ale dezvoltării acesteia, pe construirea bisericilor și a instituțiilor de învățământ, respectiv pe studiul biografiilor parohilor și a profesorilor. Principalele momente din istoria parohiei din secolul al XVII-lea au fost prezentate de Gerő Szász, Elek Jakab și József Pokoly, însă prelucrarea majorității surselor referitoare la aceasta i se datorează lui János Herepei care a organizat și arhivele parohiei. Studiile complexe mai recente ale lui Gábor Sipos ne-au oferit o imagine de ansamblu asupra dezvoltării parohiei în secolul al XVII-lea, iar circumstanțele înființării parohiei au fost dezvăluite de András Kiss.

Istoria parohiei reformate din Cluj are însă și anumite problematici asupra cărora cercetările nu s-au focalizat încă. Prelucrarea surselor documentare aferente din arhiva parohiei și din arhiva orașului, respectiv studiul mai aprofundat al bibliografiei de specialitate ne oferă și posibilitatea de a cunoaște și de a ne familiariza cu problemele de gestiune ale parohiei, respectiv de a clarifica și aduce completări afirmațiilor anterioare privind dezvoltarea parohiei în secolul al XVII-lea. Strădaniile ne sunt îngreunate și de faptul că ne lipsesc în mare măsură acele studii fundamentale privind istoria economică a anumitor instituții din Transilvania secolului al XVII-lea, care să prelucreze sursele și datele referitoare la aceasta. Nu am avut posibilitatea de a ne baza nici pe alte cercetări parțiale.

Principalul scop al lucrării noastre este prezentarea parohiei reformate din Cluj, una din cele mai importante parohii reformate din Transilvania, ca instituție administrativă, analizând patrimoniul și veniturile acesteia, respectiv caracteristicile organismului său de gestiune și ale modalităților sale de gestiune. În fond, dorim să răspundem la întrebarea care a fost fondul politico-economic al dezvoltării și consolidării rapide a parohiei în secolul al XVII-lea, totodată care a fost tipologia acestora și care au fost etapele de transformare a gestiunii economice și a administrației. Din cauza lacunelor surselor din prima jumătate a secolului al XVII-lea (deși am inclus în analiza noastră și datele care ne stau la dispoziție din acea epocă) în teza noastră am reușit să analizăm modalitățile de funcționare și administrare a parohiei în special cu privire la a doua

jumătate a secolului. Din cauza schimbărilor de la nivelul politicii ecleziastice survenite în anii 1690, am delimitat în timp studiul nostru la anul 1690, reprezentând anul încetării existenței Principatului al Transilvaniei.

La elaborarea tezei am folosit în primul rând documentele arhivei parohiei reformate din Cluj referitoare la secolul al XVII-lea, care se află în Arhiva Eparhiei Reformate din Ardeal. Pe lângă acestea am studiat registrele ale consiliului orașenesc și registrele contabile ale funcționarilor orașului aflate în Direcția Județeană ale Arhivelor Naționale, filiala Cluj, registrele conventului Cluj-Mănăstur și ale cancelariei princiare (Libri Regii) aferente perioadei cercetate, aflate în Arhiva Națională Ungară, respectiv registrele contabile și diplomele din secolul al XVII-lea ale parohiei unitariene din Cluj, aflate în Arhivele Bisericii Unitariene din Transilvania.

Din punctul de vedere al metodologiei, capitolele tezei sunt în special descriptive, însă în capitolul III și V am utilizat și metode de statistică istorică. În cadrul analizelor economice și în aplicarea operațiilor statistice am respectat metodele utilizate în lucrările lui Erik Fügedi, Richárd Hörsik, István Rác și László Makkai citate mai jos, cum ar fi gruparea, adunarea și calculele procentuale. Pe parcursul elaborării tezei am încercat să comparăm procesele și fenomenele studiate cu procese și fenomene similare sau conexe, respectiv să descoperim analogiile aferente acestora.

STRUCTURA ȘI REZULTATELE TEZEI

În Capitolul I, prin prezentarea Bisericii Reformate din Transilvania am dorit să răspundem la întrebarea cum a devenit Biserica Reformată din secolul al XVII-lea principala biserică a Principatului Transilvaniei. Acest lucru ne ajută să înțelegem și de ce a ajuns parohia reformată din Cluj la egalitate cu parohia unitariană din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, atât din punct de vedere social, cât și din punctul de vedere al numărului de enoriași.

În procesul complex al reformei din Transilvania, între 1555 și 1605 s-a format și sistemul celor patru biserici acceptate în Principatul Transilvaniei, sistem care s-a păstrat atât pe parcursul suzeranității acestuia, cât și pe o perioadă mai îndelungată după pierderea independenței. Ioan Sigismund nu a reușit să încheie o înțelegere între

confesiunile protestante din Principatul Transilvaniei, iar principii Báthory și Habsburgii nu au reușit să realizeze reinstaurarea bisericii catolice. Începând din 1605, odată cu alegerea principelui reformat Ștefan Bocskai s-a format un context ideal, adică principele, majoritatea membrilor Dietei și a populației erau de aceeași confesiune, neexistând astfel amenințarea vreunui conflict religios intern. După acest moment, Biserica Reformată din Transilvania a devenit principala biserică a Principatului Transilvaniei.

În a doua parte a capitolului am analizat pe scurt forma de organizare a Bisericii Reformate din Transilvania, ceea ce ne ajută să ne familiarizăm și să evaluăm în mod corespunzător formele de organizare ale parohiei reformate din Cluj din secolul al XVII-lea și a transformărilor care au survenit în sânul acesteia. La începuturile sale, conducerea Bisericii Reformate din Transilvania era bazată pe un sistem ierarhic episcopal, însă din secolul al XVII-lea laicii, din rândul patronilor bisericii, au început să dețină roluri mai importante în ceea ce privește administrarea problemelor laice ale bisericii. După înființarea adunării mixte laico-ecclesiastice în anul 1682 și constituirea *curatoriumului* mixt format din zece membrii, organizarea Bisericii Reformate din Transilvania s-a transformat în structură *sinodo-consistorială*, care era diferită de forma de organizare sinodo-presbiterială prin faptul că în cazul primei forme laicii erau reprezentați doar de membrii Dietei.

Capitolul II urmărește principalele evenimente petrecute în sânul Parohiei Reformate din Cluj pe parcursul secolului al XVII-lea, prezentând acele cauze politice care au facilitat formarea și dezvoltarea rapidă a acesteia. La începutul secolului al XVII-lea, într-un oraș cu o populație majoritară unitariană, a devenit necesară, în special din motive politice, înființarea parohiei reformate. Parohia reformată din Cluj a fost înființată cu sprijinul principelui Gabriel Báthory, care i-a donat parohiei biserica din cetatea veche în anul 1609, cedându-i în 1610 cele mai importante două venituri necesare pentru funcționarea acesteia: a patra parte a dijmei orașului și sumele alocate anual din venitul vămiei tricesime din Cluj. Donația privind cele două venituri a fost perpetuată și de următorii principii. După înființarea învățământului de nivel colegial, parohiei i-au fost alocate și alte fonduri, aceasta obținând sume de bani alocate anual de către principii din veniturile provenite din sare.

În partea a doua a capitolului, în vederea cunoașterii caracteristicilor gestiunii și administrării patrimoniului parohial, am prezentat procesul prin care s-a realizat

participarea coordonatorilor laici în administrarea parohiei. Totodată, am determinat competențele funcționarilor laici și am schițat activitățile celor mai importanți funcționari, prin care aceștia au contribuit la dezvoltarea continuă și spectaculoasă a parohiei.

Între anii 1609–1652, parohia reformată din Cluj a fost condusă de primul paroh, a cărui activitate a fost coordonată și supravegheată de episcop și de protopop. Activitatea sa a fost sprijinită de patronii bisericii, de consiliul ecleziastic și de curatorii (epitropi). Însă începând din anul 1625, funcționarii laici au început să joace un rol din ce în ce mai important în administrarea problemelor laice ale parohiei, în supravegherea patrimoniului bisericesc și în administrarea veniturilor parohiale. Se întâmpla întrucât Gabriel Bethlen, prin scrisoarea sa de donație datând din anul 1625, a dispus alegerea unor bărbați de încredere din rândul enoriașilor parohiei reformate din Cluj, care să supravegheze patrimoniul și toate veniturile parohiale, să elaboreze un registru contabil exact, să plătească salariile din încasări, respectiv să se îngrijească de întreținerea elevilor și de clădiri. Prin ordinul din 1625, Gabriel Bethlen nu a transferat în competența funcționarilor laici doar gestionarea veniturilor donate, ci și administrarea întregului patrimoniu parohial.

Funcționarii laici parohiali au fost aleși în mod cert din rândul patronilor amintiți în repetate rânduri de către sursele istorice. De aceea, putem considera că patronii bisericii au preluat treptat, începând din 1625, administrarea problemelor laice și gestionarea patrimoniului parohial, în timp ce primii parohi dețineau roluri de coordonare doar în materie ecleziastică. Patronii erau cetățeni din elita orașului, meșteșugari, comercianți și nobili rezidenți din Cluj.

În anul 1652, parohia a adoptat forma de organizare consistorială, prin care s-a instituționalizat conducerea duală a parohiei, adică participarea în egală măsură a fețelor bisericesti și a funcționarilor laici în administrarea problemelor laice ale parohiei. Principalele obligații a consistoriului parohial erau administrarea bunurilor mobile și imobile deținute de parohie, reprezentarea intereselor parohiei, alegerea parohilor și revocarea acestora, coordonarea și supravegherea activității funcționarilor laici. Membrii consistoriului erau cetățenii din elita clujeană, nobilii ai comitatului cu drept de reședință și funcționarii princieri, care probabil înainte făceau parte din rândul patronilor. Din analiza competențelor și a activităților funcționarilor laici, a curatorilor (epitropilor), a dijmarilor, a paracliserilor, a funcționarilor însărcinați cu administrarea sumelor

provenite din trasul clopotului, și a vechililor reies caracteristicile funcționării și administrării parohiei ca instituție. Din studierea surselor reiese că principalul administrator al patrimoniului și a veniturilor parohiale era curatorul șef, care gestiona și banii, în timp ce dijmarii parohiei se ocupau în special de gestionarea veniturilor în natură și a clădirilor.

Numărul reformaților din Cluj a crescut constant, pe de o parte datorită celor care s-au mutat în oraș, iar pe de cealaltă parte din convertirea unitarienilor. La început însă, în Clujul cu o populație majoritar unitariană, reformații nu aveau dreptul de a participa în administrația orășenească. Obținerea acestui drept a necesitat intervenție princiară. Reformații au obținut un sfert din locurile din administrația orășenească în anul 1638, iar în 1655 procentul acestora a crescut la jumătate. Din studiu, reiese că majoritatea cetățenilor reformați distinși care dețineau funcții publice proveneau din rândul funcționarilor laici ai parohiei reformate.

În capitolul III care se ocupă de patrimoniul bisericii, am prezentat clădirile din oraș și bunurile pe care le deținea în satele învecinate, respectiv alodiile și sesiile din satele respective, respectiv modul în care acestea au intrat în proprietatea parohiei.

Parohia reformată din Cluj a intrat în posesia imobilelor necesare funcționării acesteia pe de o parte prin donațiile princiare, iar pe de cealaltă parte prin drept de ipotecă, prin moștenire sau cumpărare de la persoane fizice. Din donațiile princiare proveneau biserica din cetatea veche și biserica de pe Ulița Lupilor, respectiv mănăstirea, în locul căreia s-a construit mai târziu colegiul. Cea mai mare parte a patrimoniului imobiliar al parohiei, care nu provenea din donații princiare, o constituiau clădirile din oraș și bunurile din satele învecinate. Parohia le asigura angajaților săi ecleziastici o locuință în oraș sau cazare temporară închiriată pe tot parcursul serviciului acestora, respectiv a obținut un spațiu de depozitare a veniturilor sale nepecuniare.

Din analiza surselor am constatat că bunurile din afara orașului au intrat în posesia parohiei prin moștenire și drept de ipotecă. Parohia deținea o parte de moșie pe veci în Aiton, Gădălin și Feiurdeni, obținând totodată posesia satului Feleac prin drept de ipotecă, respectiv jumătate din fânașul la locul numit Tarcsaházi din Cluj, și din moara din Cluj și Apahida, respectiv alte părți de moșii în Filea de Jos, Filea de Sus, Săcel și Apahida. Parohia și-a exercitat dreptul de cumpărare, de dobândire a donațiilor și moștenirilor pe bunurile din oraș și pe alte bunuri externe întocmai ca și moșierii, bucurându-se și de grija cu care principii reformați favorizau biserica reformată.

În acest capitol ne-am focalizat și asupra situației iobagilor parohiei, întrucât acest lucru scoate la lumină și caracteristicile rolului de moșier a parohiei. Pe baza analizei situației iobagilor de pe proprietățile parohiei reformate din Cluj reiese că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dările pe care aceștia erau obligați să le plătească erau similare cu cele ale celorlalți iobagi de pe teritoriul Principatului Transilvaniei. Conform caracteristicilor epocii, gospodăria alodială a parohiei nu era semnificativă, totodată o treime din sesiile parohiei erau goale, iar numărul iobagilor și a jelerilor acesteia era în continuă scădere din cauza evadărilor. Din cauza lipsei generale a forței de muncă, principala preocupare a parohiei reformate din Cluj era să-și păstreze iobagii, să populeze sesiile goale și să-și recupereze iobagii evadați. În funcție de numărul de iobagi deținuți, parohia se număra în rândul moșierilor cu stare ai comitatului, a nobilimii mijlocii.

În Capitolul IV am analizat problema forului dominal (*sedes dominalis*) al parohiei reformate din Cluj. Întrucât parohia deținea moșii în afara zidurilor orașului, aceasta avea obligația de judecare a iobagilor săi, în calitate de moșier. Întocmai ca și în cazul scaunelor de judecată a moșierilor din Transilvania, și parohia deținea un for dominal cu jurisdicție limitată, care putea să-și judece proprii iobagi, cu excepția cazurilor capitale care erau de competența scaunului comitatului. Prin studierea modului de funcționare a forului dominal al parohiei prin intermediul mai multor procese derulate de acesta a reieșit că funcționarii parohiali au derulat procesele prin proceduri scurte sau formale, respectiv că forul dominal dezbătea și cauze urbariale pe lângă cauzele penale, civile și acțiuni private. Sub supravegherea comitatului, parohia acționa în cadrul proceselor forului dominal conform dispozițiilor legale.

Una din principalele obiective ale tezei a fost și analiza detaliată a particularităților administrative și de gestiune prin prezentarea modalităților de gestionare a încasărilor și a cheltuielilor. În Capitolul V, am determinat și analizat, pe baza documentelor rămase, încasările și cheltuielile parohiei, clasificându-le pe categoriile de grâu, vin și numerar. În ciuda faptului că din lipsă de surse nu este posibilă stabilirea totalului încasărilor și cheltuielilor anuale ale parohiei, noi am încercat să răspundem la întrebarea privind modul în care administrația parohiei reformate din Cluj a reușit să-și asigure fondurile materiale necesare funcționării acesteia.

Cu privire la gospodărirea parohiei, putem constata că administrarea patrimoniului și a banilor parohiei era asigurată de către curatori în a doua jumătate a secolului al XVII-

lea, în timp ce majoritatea veniturilor era administrată de dijmari și de funcționari însărcinați cu administrarea sumelor provenite din trasul clopotului, fiecare întocmind câte un registru cu privire la aceste venituri. Registrele contabile erau de tipul registrelor de evidență, și utilizau o metodă contabilă asemănătoare cu contabilitatea în partidă dublă, țineau evidența încasărilor și cheltuielilor în natură și a celor pecuniare, la finele anilor economici întocmeau câte un bilanț și mai rar câte un inventar privind patrimoniul mobil și imobil al parohiei.

Principalele trei grupe ale veniturilor parohiei reformate din Cluj le reprezentau veniturile din grâu, vin și veniturile pecuniare. Veniturile sale în natură proveneau în special din grâul dijmuit, grâul vămuit din mori, cerealele alodiale și din vinul dijmuit. Din date se poate constata că veniturile provenite din dijmă reprezentau o sursă semnificativă și constantă de venit pentru parohie. Din ilustrarea procesului de colectare și depozitare a grâului și a vinului dijmuit, respectiv din modul de împărțire a acestora reiese că dijmuirea reprezenta o sarcină importantă pentru funcționarii care derulau această activitate.

Printre încasările în bani ale parohiei reformate din Cluj se numără veniturile alocate din vama tricesima și din saline, respectiv sumele provenite de la fundații, din donații, din vânzarea vinului și a cerealelor, din impozitele impuse iobagilor, respectiv din dobânzi și din banii din cutia milei.

Veniturile provenite din vama tricesima și din saline, respectiv banii fundațiilor erau gospodăriți de curatorul șef, care păstra banii în lădița bisericii. Vânzarea bunurilor mobile și imobile, moștenirile, sumele provenite din împrumuturile restituite și sumele preluate de la ceilalți funcționari reprezentau încasări cu valoare neregulată și fluctuantă. Cele două categorii principale ale încasărilor dijmarilor le reprezentau sumele preluate de la curatorii șefi și sumele provenite din vânzarea veniturilor în natură. Se poate constata că valoarea veniturilor provenite din vânzarea recoltelor se ridica în anumiți ani la valoarea încasărilor curatorului șef.

Printre cheltuielile în natură se numărau cantitățile plătite funcționarilor, cantitățile vândute sau cele din rezervă. Cheltuielile pecuniare constante ale curatorului șef erau reprezentate de sumele plătite funcționarilor necesare derulării activității acestora, decontarea cheltuielilor de transport, cheltuielile aferente soluționării cauzelor judiciare și impozitele, iar printre cheltuielile ocazionale se numărau achiziția de imobile și împrumuturile acordate. Curatorul șef se străduia să dea cu împrumut cu dobândă

veniturile parohiale provenite din fundații, donații, respectiv din rezerva necheltuită a veniturilor parohiale, acoperind din dobânzi alte cheltuieli survenite.

Cheltuielile pecuniare ale dijmarilor erau reprezentate de salariile funcționarilor parohiali, costurile de întreținere a elevilor, respectiv cheltuielile cu construcțiile, reparațiile și întreținerea. Comparând salariile parohilor clujeni și salariile parohilor orășenești și ai curții princiare reiese că salariile parohilor clujeni erau similare cu cele ale parohilor reformați ai curții princiare transilvane și cu salariul episcopului.

Am putut efectua mai multe analize detaliate pe baza registrelor contabile ale funcționarilor cu privire la administrarea parohiei reformate din Cluj, dar având în vedere că registrele funcționarilor se refereau la ani diferiți, nu am putut realiza un bilanț anual complet privind gestiunea parohiei.

Pe parcursul studierii surselor am constatat că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea gestiunea parohiei era de tip gospodăresc, la fel ca și în cazul altor instituții ecleziastice ale epocii. Din colaborarea funcționarilor care administrau patrimoniul și veniturile parohiale s-a reușit, în general, acoperirea cheltuielilor de întreținere și funcționare a parohiei. Funcționarii vindeau sau rețineau în rezervă surplusul în natură în cazul în care încasările parohiale creșteau, în timp ce surplusul din încasările pecuniare erau utilizate pentru achiziționarea de imobil, respectiv pentru creditarea cu dobândă, conform regulilor fundațiilor.

În concluzie putem afirma că teza oferă o prezentare și o analiză detaliată asupra condițiilor de înființare și consolidare a parohiei și asupra procesului prin care s-a realizat participarea funcționarilor laici ai parohiei reformate din Cluj la administrarea acesteia, respectiv prin care s-a instituționalizat dubla administrare ecleziastico-laică a parohiei în secolul al XVII-lea. Din studierea surselor am evidențiat activitatea funcționarilor laici în ceea ce privește administrarea patrimoniului și a veniturilor parohiale, modalitatea în care se lua în posesie bunurile, rolul de moșier al parohiei și jurisdicția forului dominal, situația iobagilor, respectiv caracteristicile registrelor contabile ale parohiei. Unul din principalele rezultate ale tezei îl reprezintă analiza detaliată a caracteristicilor administrării prin prezentarea modului de gestionare a încasărilor și a cheltuielilor.

Teza prezintă o latură a istoriei parohiei reformate din Cluj din secolul al XVII-lea care, necesita o interpretare din perspectivă istorico-economică și socio-istorică și din aceste motive nu a captat interesul cercetătorilor până în prezent. Rezultatele cercetării

vor putea fi valorificate pe viitor în studierea modului de organizare și administrare a altor instituții ecleziastice, respectiv sperăm să atragă atenția asupra domeniilor încă nedescoperite ale istoriei economice a secolului al XVII-lea, respectiv asupra unor surse neexploatate ca de exemplu registrele contabile ale instituțiilor.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. I–III. Szerk: Keserű Bálint. Magyar Tudományos Akadémia–Szegedi Tudományegyetem Budapest–Szeged, 1966–1971.

Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem Annexarum. Varadini, Apud Abrahamum Kertesz Szenciensem, 1653.

Bíró Vencel: *Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében.* Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve, 1944. 3–38.

Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.* Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3. Szerkeszti Buzogány Dezső, Kolozsvári Református Teológiai Akadémia 1999.

Brown, Richard: *A History of Accounting and Accountants.* Old Chelsea Station, New York, Cosimo Books Inc., 2004.

Buzogány Dezső: *Az egyházköztség, mint gazdasági intézmény.* = A hunyad–zarándi református egyházközségek történeti katasztere. III. Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 2/3., Kolozsvár, 2007. 26–57.

Buzogány Dezső: *Világi tisztség és testület a 17–18. századi erdélyi református egyházban.* Református Szemle. 2007. 4. 734–745.

Chadwick, Owen: *A reformáció.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003. (Eredeti kiadás címe: Chadwick, Owen: *The Reformation.* Harmondsworth, Penguin Books, 1993.)

Eckhart Ferenc: *A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században.* Bp. 1954.

Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, 1540–1699. I–XXI. Kötet. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, 1875–1898.

Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén.* = Kolduló barátok, polgárok, nemesek – Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1981., 114–237. p.

Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900).* I–II. Kolozsvár, 1935.

Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei.* Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez. Bp. 1988.

Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai templom és kollégium történetéből*. Szerk. Sas Péter. Kolozsvár, 2004.

Herepei János: *A kolozsvári Farkas utcai templom történetéből*. Szerk. Sas Péter. Kolozsvár, 2002.

Herepei János: *Kolozsvár történeti földrajza*. Kolozsvár 2004.

Heussi, Karl: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Budapest, 2000. (Eredeti kiadás címe: Heussi, Karl, *Kompendium der Kirchengeschichte*. Tübingen, 1991.)

Hörcsik Richárd: *A sárospataki református kollégium gazdaságtörténete 1800–1919*. Sárospatak, 1996.

Illyés Géza: *A küüllői egyházmegye egyházainak javai és jövedelmei az 1676–1714. években*. In: *Református Szemle*, 1927. I–VIII. 486, 484, 667, 686, 700, 731, 784, 795.;

Jakab Elek: *Kolozsvár története*. I-II. kötet. Oklevéltárral. Budapest, 1870, 1888.

Jakó Zsigmond: *A gyalui vár tartomány urbáriumai*. Kolozsvár 1944.

Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Erdélyi Történelmi adatok V. 2. Kolozsvár, 1945.

Jakó Zsigmond: *Belső-Szolnok és Doboka magyarsága az újkorban*. = Szolnok-Doboka magyarsága (Szerk. Szabó T. Attila) Dész–Kolozsvár 1944.

Jeney-Tóth Annamária: *Míves emberek a kincses Kolozsvárott*. Erdélyi Tudományos Füzetek 247. Kolozsvár, 2004

Jeney-Tóth Annamária: *Udvari papok és lelkészek, valamint a püspökök az erdélyi fejedelmi udvarokban a kolozsvári számadások tükrében (1605–1649)*. = *Egyháztörténeti Szemle*, 9. évfolyam, 4. szám, 2008. 61–72.

Juhász István: *Nyugati missziós törekvések a románoknál*. = Magyarok és románok. II. Kolozsvár, 1943. 231–336. Interneten: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3488.pdf.

Kisházi-Kovács László: *A városi kegyuraság Szegeden (a kezdetektől 1850-ig)*. Kiadó a Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség (METEM), 2006.

Kiss András: *Báthory Gábor és a kolozsvári református eklézsia megalakulása*. = Báthory Gábor és kora. Debr. 2009. 293–309.

Kolozsvári Sándor: *Történeti apróságok a múltból*. Erdélyi Protestáns Közlöny. 1874. 51–62.

Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Szerk. és a bevezetőt írta Maksay Ferenc. I–II. Bp. 1990.

Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. 8. kiadás. Szerkesztette: Honvári János. Budapest, 2003.

Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648).* Budapest, 1954.

Nagy Géza: *A református egyház története 1608–1715.* I–II. Gödöllő, 2008.

Pap Ferenc: *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637).* Bukarest–Kolozsvár, 2000.

Pokoly József: *Az erdélyi református egyház története.* I, II, IV. kötet. Budapest, 1904, 1905.

Pop, Ioan-Aurel: *Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor până la Minai Viteazul.* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.

Prodan, David: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea.* I–II. Buc. 1968.

Prodan, David: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea.* I–II. Buc. 1986.

Prodan, David: *Judele satului iobăgesc în Transilvania.* Anuarul Institutului de Istorie Cluj, 4/1961. 217–235.

Rácz István: *Az ország iskolája – a Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai.* Debrecen, Kiadó: Debreceni Református Kollégium, 1995.

Rácz István: *Egyház és társadalom, a debreceni traktus vagyona és gazdálkodása a 18–19. század fordulóján.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Kiadó, 2002.

Rácz István: *Protestáns patronátus.* Debrecen, 1997.

Sipos Gábor: *A kolozsvári református egyházközség a XVII. században.* = *Kolozsvár 1000 éve.* Kolozsvár, 2001. 110–120.

Sipos Gábor: *A kolozsvári hóstáti reformátusok gyülekezete és templomai, 1672–1845.* = Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 2008. 301–310.

Sipos Gábor: *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása.* Erdélyi Tudományos Füzetek 230. Kolozsvár 2000.

Szabó T. Attila: *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640–1690).* Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár, 1940.

Szabó T. Attila: *A XVII–XVIII. századi erdélyi jobbágyszökések névtörténeti vonatkozásainak ismeretéhez.* Studia Universitatis Babes–Bolyai 1959, IV. 43–52.

Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházközség harmincadvából származó jövedelme a 17. században*. Erdélyi Múzeum, LXXII/2011. 3–4. (megjelenés alatt)

Szász Anikó: *A kolozsvári református egyházközség úriszéke (1676–1695)*. Erdélyi Múzeum, LXXII/2010. 3–4. 88–105.

Szász Anikó: *Fejedelmi patronátus alatt álló prédikátorok és mesterek*. Református Szemle 2006. 6. 784–787.

Szász Gerő: *A kolozsvári evangélikus református egyház történetének rövid vázlata. Névkönyv az erdélyi evangélikus református anyaszentegyház számára*. Kv. 1870.

Szentgyörgyi Mária: *Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben*. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat, 27. Bp. 1962.

Török István: *A kolozsvári evangéliumi református collegium története*. Kv. 1905.

Török István: *Jelentés a nagyenyedi collegium és kolozsvári egyház javainak megvizsgálásáról 1697-ben*. Történelmi Tár 1899. I. 137–151.

Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk.: Varga Endre. Budapest, 1958.

Varga János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Bp. 1969.

Werbőczy István Hármaskönyve. (Ford., bevezetéssel és utalásokkal ellátta Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen) Bp. 1897.

Zoványi Jenő: *A Magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Budapest, 1977.

Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest, 1921, Reprint Budapest, 1986.

Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. kiadás. Szerkesztette: Ladányi Sándor. Budapest, 1977.